

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Бабенка Андрія Миколайовича на дисертацію Яковлевої Тетяни Костянтинівни «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей», представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Створення належного механізму захисту прав дітей є пріоритетом правової та демократичної держави. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану окреслене питання набуває ще більшої актуальності, що зумовлено декількома факторами: по-перше, значно збільшилась кількість дітей, які залишились без батьківського піклування, по-друге, діти складають достатньо значний відсоток жертв військової агресії російської федерації проти України (зокрема таких кримінальних правопорушень як порушення законів та звичаїв війни). Водночас, не дивлячись на негативну динаміку кримінальних правопорушень проти миру та безпеки людства, які вчиняються щодо дітей, розповсюдженими залишаються і загальнокримінальні діяння, зокрема це стосується і кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, в якій встановлено відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Право дітей на належне утримання забезпечується низкою міжнародних та національних правових документів. Відповідно до ст. 27 Конвенції про права дитини, батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за

створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України. Відповідно, суспільні відносини у сфері сім'ї та батьківства захищаються кримінальним законодавством.

Необхідно відмітити, що протягом останніх років до ст. 164 КК України було внесено низку змін та доповнень, більшість із яких були скеровані на посилення кримінальної відповідальності та розширення переліку покарань за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Проте аналіз статистики правоохоронних органів та судової практики свідчить про те, що заходів кримінально-правового характеру недостатньо для зниження кількісного показника таких суспільно небезпечних діянь. Отже, в умовах реформування кримінально-правової політики система запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей має включати в себе не тільки кримінально-правові, а й адміністративно-правові, віктимологічні та кримінологічні заходи. Останні із наведених є найбільш універсальними та здатними здійснити позитивний вплив у короткий термін. Отже, враховуючи вказане, тема дисертації, обрана Тетяною Костянтинівною є актуальною та своєчасною.

Дисертаційне дослідження проведено відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року, Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453, Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р., Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року №695. Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Донецького юридичного інституту МВС України «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції об'єднаних сил)» на 2020-2024 рр. (номер державної реєстрації 0120U105580). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ 29 березня 2023 року (протокол № 12).

Структура дисертації є логічною, об'єкт та предмет визначені правильно. Висновки дисертаційного дослідження підтверджують його завершеність, актуальність та новизну.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх достовірність. Результати дисертації Т.К. Яковлевої є аргументованими. Достовірність і обґрунтованість зроблених у дисертації висновків, сформульованих пропозицій та рекомендацій забезпечується емпіричними даними, які становлять результати вивчення статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України, національна та європейська судова практика (досліджено 96 судових вироків національних судів різних інстанцій, а також 15 рішень Європейського суду з прав людини).

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають діалектичний метод, а також комплекс загальнонаукових та спеціальнонаукових методів. *Історико-правовий* метод було використано для дослідження факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України (підрозділ 1.1); *системно-структурний метод* дозволив удосконалити понятійно-категоріальний апарат та унормувати окремі кримінально-правові ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (розділ 1); *компаративний метод* надав можливість охарактеризувати європейські та міжнародні правові документи у сфері захисту прав дітей (усі розділи); *метод наукової абстракції* дозволив визначити тенденції кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, а також узагальнити віктимологічні заходи спеціально-кримінологічного запобігання (підрозділи 2.1, 3.2); *метод структурно-функціонального аналізу* – для дослідження особливостей організаційно-правового запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей (підрозділ 3.2); *догматичний* – для аналізу способів удосконалення системи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей (розділ 3). *Статистичний* метод використано для аналізу даних Офісу Генерального прокурора у 2019-2023 році. Метод *моделювання* в комплексі із *соціологічними методами* (вивчення обвинувальних вироків, викладених у Єдиному реєстрі судових рішень, а також рішень Європейського суду з прав людини) надали можливість систематизувати та узагальнити статистичну інформацію про стан вчинення кримінальних правопорушень проти сім'ї, а також розробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства (усі розділи).

Таким чином достовірність одержаних результатів забезпечені завдяки використанню належної нормативно-правової, методологічної, доктринальної та емпіричної бази.

Наукова новизна положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Робота Т.К. Яковлевої є однією із перших в Україні комплексною монографічною працею, присвяченою вивченню теоретико-прикладних аспектів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини, зокрема – в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– унормовано загальні кримінологічні тенденції щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів;

– диференційовано причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини на такі: 1) *психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду;

– диференційовано морально-психологічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України на такі: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів;

– доведено доцільність уточнення меж покарання за вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей шляхом передбачення видами покарань штрафу, громадських та виправних робіт, а також обмеження волі – за вчинення діяння вперше. За вчинення такого кримінального правопорушення вдруге доцільним граничним видом покарання визнано позбавлення волі на певний строк;

– запропоновано систему змін та доповнень до законодавчих актів України щодо юридичної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

удосконалено:

– доктринальні підходи до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, які диференційовані на такі: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори;

– систему віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів;

– аргументи на користь думки, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на

порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості;

– систематизація організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, які диференційовано на такі: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизація та диференціація підходів до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшення відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормування діяльності виконавця із обчислення розміру заборгованості зі сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до визначення форм реалізації об'єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Додатково аргументовано, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди, а тому склад цього суспільно небезпечного діяння є формально-матеріальним;

– аргументи щодо доцільності вважати ухилення від сплати аліментів на утримання дітей діянням, що може бути вчинено з прямим або непрямим умислом. Аргументовано, що непрямий умисел може мати місце у випадках, коли відсутня вольова ознака.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження використовуються у: *законотворчій діяльності* – під час удосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина в Україні; *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення теоретико-прикладних проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 19.04.2024); *правозастосовній діяльності* – для удосконалення нормативно-правових актів, підготовки методологічного та стратегічного забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних комплексів з кримінології, кримінального права, а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 19.04.2024).

Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 7 наукових публікаціях, серед яких 4 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 3 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Дисертація має чітку структуру: робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменування на 22 сторінках) та 3 додатків (6 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основного тексту – 172 сторінки. Оформлення дисертації відповідає усім вимогам. У результаті вивчення дисертації порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація відповідає спеціальності «081 Право».

Визнаючи актуальність дисертації Т.К. Яковлевої, варто звернути увагу на окремі положення, які потребують додаткової уваги. Зокрема:

1. У роботі дисертантка приділила достатньо уваги детермінаційному комплексу, яким зумовлюється вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України. Позитивно має бути оцінено і те, що авторка врахувала і військово-політичні чинники та фактори. Водночас дослідження було б більш цікавим, якби в його межах було враховано регіональні особливості кількісно-якісного розподілу таких суспільно небезпечних діянь.

2. Запропонована система запобігання виглядала би більш аргументованою, якби вона чітко корелювалась із наведеними детермінантами та кримінологічно значущими ознаками осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей. Так, наприклад, авторка зауважує, що у більшості випадків таке кримінальне правопорушення вчиняється особами, які не працюють та не навчаються, проте у дисертації не запропоновано заходів, скерованих на зниження кількості таких осіб або сприяння виконанню ними судового рішення щодо сплати аліментів.

3. Дисертантка ґрунтовно аналізує законодавство та виокремлює прогалини, які сприяють збільшенню кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України. Водночас майже повністю ігнорує діяльність суб'єктів, у повноваження яких входить запобігання таким суспільно небезпечним діянням. Враховуючи вказане, під час захисту на цьому питанні доцільно зупинитись більш детально та пояснити, як на думку авторки, чи можна шляхом удосконалення діяльності таких суб'єктів підвищити якість запобігання досліджуваному протиправному діянню та, якщо так, то яким чином.

4. У запропонованій редакції ст. 164 КК України авторка пропонує достатньо жорсткі санкції. Водночас під час захисту варто пояснити, як на думку дисертантки, запропоновані види покарань сприятимуть зниженню кількісного показника кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України.

Водночас викладене не впливає на загальну позитивну оцінку дисертації і не знижує її значення для кримінологічної науки.

ВИСНОВОК

Представлена дисертаційна робота Яковлевої Тетяни Костянтинівни «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (в редакції постанови КМУ від 19 травня 2023 року № 502), наказу Міністерства освіти і

науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759), та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 19 травня 2023 року № 502), а її авторка – Яковлева Тетяна Костянтинівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

**Офіційний опонент –
доктор юридичних наук, професор,
директор інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ**

Андрій БАБЕНКО

Підпис Бабенка Андрія Миколайовича засвідчую

**Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
полковник поліції**

Максим КОРНІЄНКО